

Prawica, lewica i postawy wobec imigrantów. Poglądy Polaków na imigrację i ich dynamika na tle trendów europejskich

KATARZYNA ANDREJUK¹

ORCID: 0000-0002-3397-152X

Instytut Filozofii i Socjologii PAN

Celem analizy jest ukazanie, jak przekonania jednostek na tematy dotyczące kwestii imigracji są związane z indywidualną tożsamością polityczną – poglądami pravicowymi, lewicowymi lub centrowymi. Artykuł skupia się na przypadku Polski, omawiając go w kontekście procesów zachodzących w innych krajach europejskich. Analiza odwołuje się do danych Europejskiego Sondażu Społecznego (dziewięć edycji z lat 2002–2018). Wyniki pokazują, że w krajach Europy Zachodniej postawy przeciwne imigrantom są silnie powiązane z autoidentyfikacją pravicową, natomiast w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej nie ma takiego statystycznie istotnego powiązania, albo jest ono słabsze. Sytuacja Polski, będącej we wcześniejszej fazie cyklu migracyjnego (małe i relatywnie nowe populacje imigrantów), jak też mniej zaawansowany niż w Europie Zachodniej etap instytucjonalizacji międzypartyjnych podziałów społeczno-politycznych o charakterze ideologicznym sprawiają, że postawy sceptyczne wobec imigrantów nie zawsze wiążą się z orientacją pravicową. W Polsce pravicowość i negatywne postawy wobec imigrantów są słabo skorelowane, chociaż programy obecnych w RP partii politycznych sugerowałyby przeciwną tendencję; tymczasem pewien odsetek elektoratu nie znajduje reprezentujących go na scenie politycznej partii. Na przestrzeni badanego okresu wśród zwolenników głównych istniejących partii politycznych w Polsce wzrosło przekonanie o pozytywnej roli imigracji dla gospodarki, a czynnikiem polaryzującym zwolenników różnych partii stało się nastawienie do roli imigrantów w kulturze, wcześniej postrzeganej jako mało kontrowersyjna. Wśród wyborców w Polsce nieprzychylnych cudzoziemcom silniej artykułowane jest zagrożenie kulturowe niż zagrożenie ekonomiczne. Artykuł zwraca też uwagę na problem metodologiczny z interpretacją danych w sytuacji, gdy sformułowania kwestionariuszowe są obciążone metodologicznym nacjonalizmem (pytania o korzystność migracji „dla kraju”).

Słowa kluczowe: postawy wobec imigrantów, skala lewica-prawica, podziały socjopolityczne a faza cyklu migracyjnego

¹ Kontakt: kandrejuk@ifispan.edu.pl

Political right, political left, and attitudes towards immigrants. Poles' opinions of immigration and their dynamics against the backdrop of European trends

The aim of the analysis is to demonstrate how individual convictions and opinions on immigration are connected with a subjective political identity, defined by one's position on the left or right side of the political scale. The article focuses on the case of Poland, examining it in the context and in comparison to the processes taking place in other European countries. The analysis refers to the data of the European Social Survey (nine waves from 2002 to 2018). The results reveal that in Western European countries anti-immigrant attitudes are more connected with self-identification as political right, while in Central-Eastern Europe such correlation either does not exist, or is weaker and more rare. Poland is in an earlier phase of the migration cycle (it has small and relatively new immigrant populations), and the institutionalization of political cleavages within the party system is less advanced than in Western Europe. These factors lead to the situation where self-identification as political right on the one hand and scepticism towards immigration on the other are not correlated. Moreover, the results show that during the period under study, voters of the main political parties in Poland showed increasing support for the presence of immigrants in the country's economy, while the influence of foreigners on the country's culture became a polarizing question. Among Poles who are sceptical about immigration, the perceived cultural threat is articulated more strongly than the economic threat.

Keywords: Attitudes towards immigrants; left-right scale; political cleavages and phases of migration cycle

Wprowadzenie

To, jak jednostki postrzegają zjawisko imigracji, jest powiązane z ich preferencjami wyborczymi. Korelacja między postawami wobec cudzoziemców a tożsamością polityczną w Polsce jest jednak słabo zbadana. Zagadnienie migracji należy do tematów często poruszanych w kampaniach wyborczych, zatem ma potencjał do silnego ideologicznego dzielenia wyborców obok innych fundamentalnych rozłamów politycznych. Rozwijana od ponad półwiecza teoria podziałów socjopolitycznych (Lipset, Rokkan 1967) pokazuje, że w krajach europejskich istnieją pewne trwałe różnice ideowe stanowiące oś podziałów między poszczególnymi partiami. Należą do nich rozłamy na centrum i peryferie, wieś i miasto, właściciele i pracowników, Kościół i państwo. Również w Polsce zauważa się konsolidację systemu partyjnego oraz utrwalenie preferencji wyborczych różnych elektoratów według osi stabilnych zinstytucjonalizowanych konfliktów ideologicznych, jednak nastąpiła ona później, być może dopiero po 2005 roku (Markowski, Stanley 2016). Nowe badania argumentują, że zmiany wywołane przez globalizację, jej lokalną wersję – europeizację oraz intensyfikację międzynarodowej mobilności przyczyniają się do powstawania nowych komplementarnych rozłamów. Jednym z aspektów konstrukcji podziałów partyjnych stają się postawy wobec zjawiska imigracji (por. Hooghe, Marks 2018). Dlatego badanie poglądów na imigrację wśród wyborców poszczególnych partii, a także wśród zwolenników lewicy i prawicy, stanowi ważny wymiar analizy aktualnych podziałów społeczno-politycznych.

Otwartość wobec imigrantów jest stereotypowo uznawana za cechę lewicy, podczas gdy postawy sprzeciwu wobec imigrantów są zwykle przypisywane osobom o poglądach prawicowych. Jednak badania na temat politycznego usytuowania poglądów na imigrację koncentrują się często na programach i dyskursach publicznych określonych partii politycznych i rządów (np. Trojanowska-Strzęboszewska 2010; Goździak, Márton 2018; Gomółka 2018; Polko 2018; Łodziński, Szonert 2017), a nie na opiniach wyrażanych przez zwolenników poszczególnych politycznych opcji. Jednocześnie różne teorie reprezentacji politycznej pokazują, że linie programowe partii i strategie rządzących mogą nie odzwierciedlać w pełni nastawienia ich elektoratu. Niektórzy wyborcy mogą np. nie podzielać konkretnych punktów programu lub strategii politycznej, albo aspekty te mogą mieć dla nich mniejsze znaczenie niż inne, równoległe głoszone hasła czy obietnice. Dlatego ważne jest ustalenie, jak kształtują się zapatrywania na zjawisko imigracji na poziomie indywidualnym wśród ludzi o różnych identyfikacjach politycznych. Co więcej, dane Europejskiego Sondażu Społecznego umożliwiają też ustalenie, jak na postawy wobec imigrantów wpływają samodzielnie określone poglądy polityczne – umiejscowienie na skali lewica-prawica – niezapośredniczone przez wybór danej partii w wyborach, a także jak poglądy polityczne wpływają na postawy wobec imigrantów wśród osób w ogóle niegłoszących i tych, którym żadna partia polityczna nie jest bliska. Celem analizy jest odpowiedź na pytanie, czy (i w jaki sposób) przekonania jednostek na tematy dotyczące kwestii imigracji są związane z poglądami politycznymi o zabarwieniu prawicowym, lewicowym lub centrowym. Artykuł skupia się na przypadku Polski, omawiając go w kontekście i w porównaniu do procesów zachodzących w innych krajach europejskich.

Analizy empiryczne na ten temat dostarczają pewnych informacji o poglądach politycznych osób przychylnych i nieprzychylnych imigrantom w Polsce. Zauważa się, że osoby deklarujące szkodliwy wpływ imigracji są jednocześnie bardziej skłonne do akceptowania rządów autorytarnych, natomiast osoby pozytywnie nastawione do cudzoziemców mają większe zaufanie do Unii Europejskiej oraz są przywiązane do demokracji jako systemu rządów (Konieczna-Sałamatin 2019). Badania CBOS potwierdzają z kolei, że najbardziej przeciwni obecności uchodźców są zwolennicy formacji prawicowych (CBOS 2018; 2017; 2016; zob. też Marmola 2016). Wiedzy porównawczej dostarczają dane z innych państw europejskich; analizy krajów Europy Zachodniej wskazują, że nastroje anty-imigranckie są silniej artykułowane tam, gdzie działają partie radykalnej prawicy (Semyonov et al. 2006). Generalnie osoby o nastawieniu określanym jako „uniwersalistyczne” są bardziej przychylnie cudzoziemcom, a osoby konserwatywne i przywiązane do tradycji częściej postrzegają ich jako zagrożenie (Davidov et al. 2020). Ambicją poniższej analizy jest zarysowanie szerszej perspektywy międzykrajowej oraz przedziału czasowego ostatnich kilkunastu lat. W badanym okresie 2002–2018 zmieniała się sytuacja migracyjna Polski, która z kraju głównie wysyłającego emigrantów stała się krajem imigracji netto (GUS 2019) – co również może przekładać się na formułowanie opinii o cudzoziemcach zarówno na poziomie

indywidualnym, jak i na poziomie programów partii politycznych. Poznanie postaw wobec imigrantów wymaga też uwzględnienia pewnego ich zniuansowania, zwłaszcza oddzielenia poglądów na rolę cudzoziemców dla gospodarki oraz dla kultury. Tym samym analiza będzie stanowić głos w toczącej się debacie na temat roli postrzeganego „zagrożenia ekonomicznego” lub „zagrożenia kulturowego” w wywoływaniu postaw nieprzychylnych imigrantom (np.: Lucassen, Lubbers 2012; Callens, Meuleman 2017).

Metoda badawcza

Analiza oparta jest na danych Europejskiego Sondażu Społecznego, przeprowadzanego w krajach Europy co dwa lata od 2002 roku. Wywiady przeprowadzane są twarzą w twarz, metodą CAPI. Najnowsza, dziewiąta edycja odbyła się na przełomie 2018 i 2019 roku (w Polsce: 26.10.2018 – 20.03.2019). Generalnie w badaniu dąży się do uzyskania odsetka odpowiedzi około 70%, choć w poszczególnych krajach jest on czasem niższy – w Polsce w ostatniej edycji wyniósł – 60,4%. Szczegółowe dane o wielkości próby w poszczególnych krajach przedstawione są w Tabeli 1. Dane prezentowane w pozostałych (z wyjątkiem pierwszej) tabelach i wykresach w artykule są ważone. Zastosowana waga (*dweight*) dostosowuje dane empiryczne w związku z różnymi prawdopodobieństwami selekcji do próby.

W artykule analizowano pytania ESS odnoszące się do postaw wobec imigrantów, oddawania głosów na partie polityczne w wyborach oraz subiektywnego umiejscowienia na skali lewica-prawica. Pod uwagę wzięto pięć pytań, które powtarzały się w kwestionariuszach ESS wszystkich edycji od 2002 r.:

- na którą partię lub ugrupowanie głosował respondent w ostatnich wyborach do Sejmu (podczas dwóch ostatnich edycji Europejskiego Sondażu Społecznego, czyli również ESS9, brano pod uwagę głos oddany w wyborach do parlamentu w 2015 r., ponieważ wybory w 2019 r. odbyły się już po zakończeniu badania terenowego);
- gdzie umieściłby się respondent w skali, na której 0 oznacza lewicę, a 10 – prawicę;
- czy to, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają, aby żyć w Polsce, jest ogólnie biorąc korzystne, czy też niekorzystne dla polskiej gospodarki (skala 0–10, gdzie 0 – niekorzystne, 10 – bardzo korzystne);
- czy to, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają, aby żyć w Polsce, ogólnie biorąc, szkodzi życiu kulturalnemu w Polsce, czy też je wzbogaca (skala 0–10, gdzie 0 – szkodzi życiu kulturalnemu, 10 – wzbogaca je);
- czy w wyniku tego, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają do Polski i żyją tutaj, Polska stała się gorszym czy lepszym miejscem do życia (skala 0–10, gdzie 0 – gorszym miejscem, 10 – lepszym miejscem do życia).

Tabela 1

Liczba ważnych wywiadów w poszczególnych krajach i edycjach ESS.

	ESS9 2018	ESS8 2016	ESS7 2014	ESS6 2012	ESS5 2010	ESS4 2008	ESS3 2006	ESS2 2004	ESS1 2002
Szwajcaria	1542	1525	1532	1493	1506	1819	1804	2141	2041
Francja	2010	2070	1917	1968	1728	2073	1986	1806	1503
Holandia	1673	1681	1919	1845	1829	1778	1889	1881	2364
Norwegia	1406	1545	1436	1624	1548	1549	1750	1760	2036
Niemcy	2358	2852	3045	2958	3031	2751	2916	2870	2919
Słowenia	1318	1307	1224	1257	1403	1286	1476	1442	1519
W.Brytania	2204	1959	2264	2286	2422	2352	2394	1897	2052
Belgia	1767	1766	1769	1869	1704	1760	1798	1778	1899
Hiszpania	1668	1958	1925	1889	1885	2576	1876	1663	1729
Szwecja	1539	1551	1791	1847	1497	1830	1927	1948	1999
Polska	1500	1694	1615	1898	1751	1619	1721	1716	2110
Węgry	1698	1614	1698	2014	1561	1545	1518	1498	1685
Portugalia	1055	1270	1265	2151	2150	2367	2222	2052	1511
Finlandia	1755	1925	2087	2197	1878	2195	1896	2022	2000
Irlandia	2216	2757	2390	2628	2576	1764	1800	2286	2046
Estonia	1904	2019	2051	2380	1800	1662	1517	1989	bd
Czechy	2398	2269	2148	2009	2387	2018	b.d.	3026	1360
Słowacja	1 083	b.d.	b.d.	1 847	1 856	1 810	1 766	1 512	b.d.
Litwa	1835	2122	2 250	2 109	1 677	2 002	b.d.	b.d.	b.d.
Łotwa	918	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	1 980	1 960	b.d.	b.d.
Cypr	781	b.d.	b.d.	1 116	1083	1 215	995	b.d.	b.d.
Austria	2499	2010	1 795	b.d.	2 259	2 250	2 405	2 256	2 257
Włochy	2745	2626	b.d.	960	b.d.	b.d.	b.d.	1 529	1 207
Bułgaria	2198	b.d.	b.d.	2 260	2 434	2 230	1 400	b.d.	b.d.

Źródło: Opracowanie własne

Analizowane pytania wymagają pewnego zastrzeżenia metodologicznego. Pytania o poglądy na temat korzystności migracji są sformułowane z uwzględnieniem określonej jednostki odniesienia, tj. własnego kraju. Opinie o imigracji nie dotyczą ich korzystności dla społeczności lokalnych, dla respondentów jako takich, ani ich

korzystności z perspektywy globalnej (np. wygaszania nierówności społecznych). Tak sformułowane pytania kwestionariuszowe są obarczone nacjonalizmem metodologicznym (Wimmer, Glick-Schiller 2002), który wymusza artykułowanie opinii na temat zjawiska z perspektywy jego oddziaływania na określoną formę organizacji politycznej, czyli państwo. Jest to ważne w świetle toczących się akademickich dyskusji o nieuświadomionym czy automatycznym przyjmowaniu perspektywy państwa narodowego w badaniach migracyjnych i jego konsekwencjach (por. też Dahinden 2016). Bardziej neutralnie sformułowane pytanie mogłoby zmodyfikować odpowiedzi udzielane przez respondentów, na przykład wśród osób, które uważają, że imigracje są niekorzystne dla państwa, prowadzą do podważenia dotychczasowej organizacji państwa narodowego, ale jednocześnie są korzystne chociażby jako sposób wyrównywania globalnych nierówności i kulturowej emancypacji. Ze względu na narodową aberrację wbudowaną w sformułowanie pytań, nie jest możliwe ich interpretowanie całkowicie poza kontekstem państwa narodowego (choć zjawisko imigracji i jej percepcja jak najbardziej mogłoby być w ten sposób analizowane). To obwarowanie jest ważne zwłaszcza w odniesieniu do interpretowania wyników zwolenników partii lewicowych, które wykraczają poza retorykę „dobra państwa narodowego”.

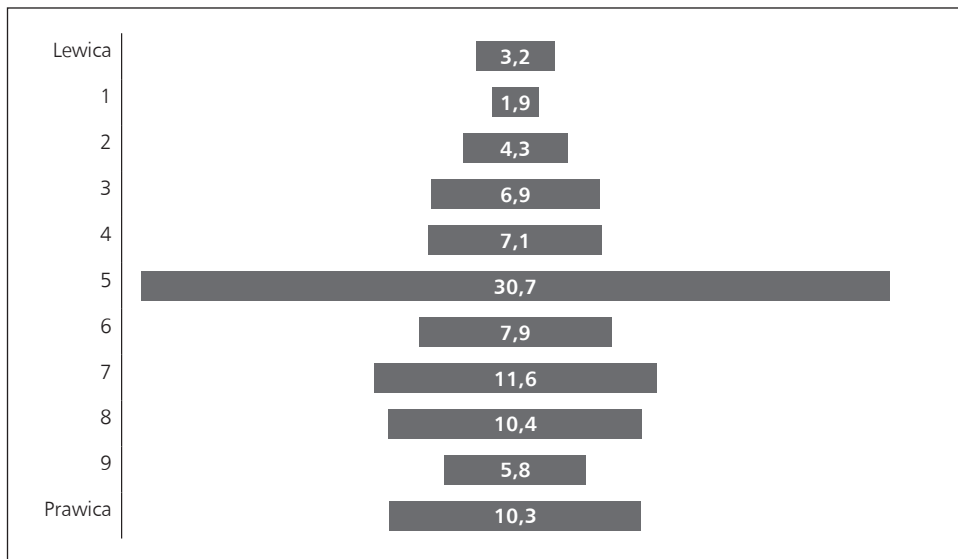
Prawica i lewica w Polsce – wyzwania definicyjne i empiryczne

Podział na prawicę i lewicę to tradycyjnie używany sposób określania postaw politycznych, jednak nie jest on wolny od kontrowersji. Ze względu na powszechność użycia skali lewica-prawica, wieloletnie tradycje jej stosowania w sondażach i jej intuicyjne rozumienie przez wyborców oraz respondentów, uznaje się ją za wartościowy miernik umożliwiający międzynarodowe badania porównawcze. Jednocześnie rozumienie lewicy i prawicy zawsze jest zapośredniczone przez kontekst krajowy, historię systemu partyjnego, tradycje parlamentarne i demokratyczne kraju. Szukając ogólnego punktu odniesienia do porównań postaw prawicy i lewicy wobec imigrantów, badacze problemu ujmują ideologie lewicowe jako egalitarne, prorównościowe, laickie, akcentujące więzi ponadnarodowe i uniwersalną „ogólnoludzką” tożsamość, a ideologie prawicowe jako nastawione na poszerzenie jednostkowej wolności, prorynkowe, a jednocześnie konserwatywne obyczajowo, definiujące wspólnotowość w kategoriach religijnych i narodowych (Bobbio 1996; Boski 1993; Karnowska 2010; Kwiatkowska et al. 2016; Wojtasik 2011). Sama koncepcja lewicowości może być jednak problematyczna w kontekście postaw wobec imigrantów, ponieważ partie lewicowe z jednej strony definiują się w wielu wypadkach jako przychylnie imigrantom, z drugiej strony – tradycyjnie chronią prawa robotników i reprezentują interesy klas niższych, które często czują się zagrożone przez napływ cudzoziemców do sektorów prostych prac i potencjalny dumping płacowy. Te ambiwalencje mogą wpływać na brak istotnych statystycznie korelacji między prawicowością a sceptycyzmem wobec imigrantów.

Należy też, co podkreślono już wcześniej, rozróżnić prawicowość/lewicowość partii oraz jednostek. W celu uporządkowania analizy, w artykule tym jako partie prawicowe będą definiowane partie konserwatywne społecznie, niezależnie od poglądów na gospodarkę; taka definicja sytuuje Prawo i Sprawiedliwość jako partię prawicową, mimo poglądów na ekonomię propagujących duży interwencjonizm państwa i wzrost świadczeń socjalnych. Jako partie lewicowe są definiowane formacje liberalne pod względem społecznym i obyczajowym. To podejście jest zgodne z dotychczasowymi ustaleniami pokazującymi, że silniejszym predyktorem identyfikacji lewicowych i prawicowych Polaków są przekonania kulturowe, a nie ekonomiczne (Skarżyńska, Henne 2011). Niezależnie od ramowania poszczególnych partii, dane ESS umożliwiają ponadto umieszczenie indywidualnych mieszkańców kraju na skali lewica-prawica, abstrahując od ich decyzji podjętych w ostatnich wyborach parlamentarnych – co daje możliwość bardziej wnikliwego i precyzyjnego przyjrzenia się preferencjom politycznym jednostek i ich poglądom na imigrację.

Wykres 1

Autodeklaracje poglądów lewicowych i prawicowych w Polsce, odsetki odpowiedzi. ESS 2018.

Źródło: Opracowanie własne, dane ważone.

W Europejskim Sondażu Społecznym została zastosowana jedenastopunktowa skala lewica-prawica. W Polsce najwięcej ludzi deklaruje poglądy umiarkowane, bliskie politycznego centrum, co pokazuje Wykres 1. Średnia deklaracji wynosi 5,8, co sugeruje pewne odchylenie w prawo, a mediana odpowiedzi to 5. Krańcowe wartości skali pokazują znaczną asymetrię: osób o poglądach skrajnie prawicowych

(9–10 punktów na skali) jest znacznie więcej niż osób o zapatrywaniach radykalnie lewicowych (0–1 punktów). Taki podział znajduje zresztą odzwierciedlenie w rozkładzie sił parlamentarnych od 2015 r. między partie uznawane za lewicowe (liberalne) i prawicowe (konserwatywne). Konstatację o umiarkowanie prawicowym światopoglądzie Polaków potwierdzają również rezultaty innych sondaży, ukazujące zanik lewicowych autoidentyfikacji na przestrzeni kilkunastu lat (Kwiatkowska et al. 2016: 105). Kolejnym krokiem będzie sprawdzenie, jak wyborcy poszczególnych partii zapatrują się na kwestie imigracji.

Dynamika postaw wobec imigracji wśród wyborców głównych partii w Polsce

Podstawowe dane o postawach wyborców partii z badania w 2018 r. (Tabela 2) wydają się potwierdzać utarte przekonanie o podziale na przeciwną cudzoziemcom prawicę oraz sprzyjającą imigrantom lewicę. Najbardziej pro-imigranckie postawy prezentują wyborcy, którzy głosowali na partię Razem oraz Zjednoczoną Lewicę. Relatywnie wysokie poparcie dla imigracji (wyższe od średniej ogólnopolskiej) demonstrowują też zwolennicy Nowoczesnej oraz Platformy Obywatelskiej. Najbardziej sceptyczne poglądy na ewentualną korzystność imigracji do Polski wyrażają wyborcy Prawa i Sprawiedliwości oraz Partii Korwin. Zwolennicy partii Korwin, PiS, Kukiz'15, PSL silnie akcentują zagrożenie kulturowe niż zagrożenie ekonomiczne w kontekście napływu imigrantów. Wyborcy PO, Nowoczesnej i Partii Razem szczególnie podkreślają pozytywny wpływ imigrantów na kulturę. Z kolei wyborcy Zjednoczonej Lewicy najsilniej deklarują korzystny wpływ cudzoziemców na gospodarkę kraju.

Analiza wariancji (ANOVA) pokazuje, że zaobserwowane różnice między postawami wobec imigrantów wśród wyborców poszczególnych partii są istotne statystycznie – dotyczy to zarówno poglądów na rolę cudzoziemców dla kultury, dla gospodarki, i ogólnie dla kraju. Przeprowadzone testy posthoc wskazują, że istotne statystycznie różnice występują zwłaszcza między opiniami zwolenników PiS a postawami wyborców Platformy Obywatelskiej, Zjednoczonej Lewicy, Partii Razem oraz Nowoczesnej. Najwięcej takich różnic między zwolennikami partii odnotowano w aspekcie percepcji wpływu imigrantów na kulturę kraju przyjmującego; oceny znaczenia imigracji dla przemian kulturowych szczególnie silnie dzielą wyborców.

Kolejne wykresy (3a–3c) pokazują, jakie poglądy na imigrację wyrażali zwolennicy głównych partii politycznych w okresie 2002–2018. Zestawienia prezentują średnie odpowiedzi w podziale na grupy respondentów, którzy głosowali na określone partie w ostatnich wyborach (przed daną edycją sondażu). Z uwagi na dużą zmienność partii startujących w wyborach – zarówno parlamentarnych, jak i samorządowych – w Polsce, na wykresie uwzględniono te partie, które są trwale obecne w krajobrazie politycznym, a pytania o nie pojawiały się we wszystkich edycjach ESS począwszy

od 2002 r. aż po najnowszą w 2018 r. Te partie to Platforma Obywatelska, Polskie Stronnictwo Ludowe, Prawo i Sprawiedliwość. Uwzględniono również Sojusz Lewicy Demokratycznej, z zastrzeżeniem, że partia ta startowała w kolejnych wyborach w różnych blokach koalicyjnych (np. w sondażach z lat 2002 i 2004 było to pytanie o oddany głos na koalicję SLD i Unii Pracy, w sondażu z 2006 r. samodzielnie na SLD, a w sondażach z 2008 i 2010 r. pytanie o głos oddany na koalicję Lewicy i Demokratów). W tym zakresie zestawienia pokazują zatem respondentów, którzy głosowali na kolejne lewicowe koalicje wyborcze. Uwzględnienie na wykresach odpowiedzi wyborców tych partii pozwala na ukazanie, jakie opinie prezentują osoby identyfikujące się z głównymi siłami politycznymi o profilu lewicowym (SLD), centrowym (PO), oraz prawicowym (PSL, PiS). Analiza wariancji (por. tabele w aneksie) pokazała, że we wszystkich latach prowadzenia badania różnice zapatrywań na imigrację między wyborcami partii były istotne statystycznie. Testy posthoc wykazują, że istotne statystycznie różnice istnieją przede wszystkim między wyborcami PO i PiS, a ponadto (w różnych rundach badania) między PO oraz PSL, a także między PiS a Lewicą/SLD. W niektórych edycjach zaobserwowano statystycznie istotne różnice między PSL a Lewicą/SLD.

Najistotniejszym trendem wśród zwolenników wszystkich badanych opcji politycznych jest wzmocnione przekonanie o korzystności imigracji dla narodowej gospodarki oraz ogólnej korzystności procesów imigracyjnych dla kraju. Średnie arytmetyczne odpowiedzi udzielanych przez wyborców wzrosły na przestrzeni szesnastu lat, między 2002 a 2018 rokiem. W przypadku poglądów o ogólnej korzystności imigracji dla kraju, gospodarki oraz kultury, najbardziej otwarte postawy w badaniu z 2018 r. prezentowali zwolennicy Lewicy/SLD oraz Platformy Obywatelskiej. Postawy relatywnie najbardziej zamknięte na imigrantów wyrażali wyborcy PiS. Największe przemiany poglądów nastąpiły odnośnie do roli imigrantów dla gospodarki kraju: w pierwszej edycji badania w 2002 r. był to generalnie najgorzej oceniany aspekt obecności cudzoziemców, podczas gdy w najnowszej edycji jest to już najbardziej pozytywnie postrzegana strona zjawiska imigracji dla wyborców wielu partii (Zjednoczonej Lewicy, PSL, Kukiz'15, Partii KORWiN, Prawa i Sprawiedliwości²).

Odpowiedzi na pytania o korzyści z imigracji dla gospodarki, kultury i ogólnie dla kraju są z sobą dodatnio skorelowane: osoby podkreślające korzyści z napływu cudzoziemców w jednej z tych sfer są jednocześnie skłonne do doceniania imigracji w innych obszarach życia społecznego. Dodatkowo, we wszystkich trzech badanych kategoriach (kraj, gospodarka, kultura) można zauważyć wyraźny spadek otwartości i poparcia dla imigracji, który nastąpił w edycji ESS z 2014 r. oraz trwał w większości przypadków również w edycji z 2016 r. Dopiero w najnowszej fali sondażu obserwowane było odbicie i wyraźna poprawa percepcji imigrantów. Niższe poparcie dla cudzoziemców w ESS 2014 można wiązać z początkiem tzw. kryzysu uchodźczego:

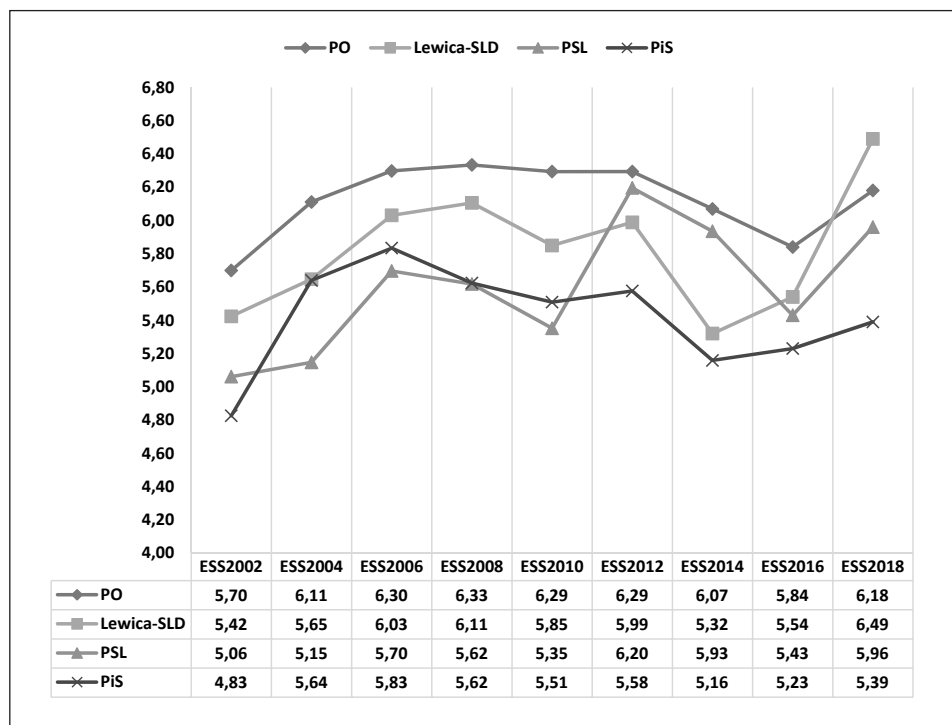
² W przypadku PiS średnia opinia o korzystności dla gospodarki: 5,394, średnia opinia o korzystności ogólnie dla kraju: 5,389 – na wykresie 2 zaokrąglone do drugiego miejsca po przecinku.

już na przełomie lat 2014 i 2015, kiedy przeprowadzono badanie terenowe, liczba cudzoziemców starających się o uchodźstwo w Europie dynamicznie rosta.

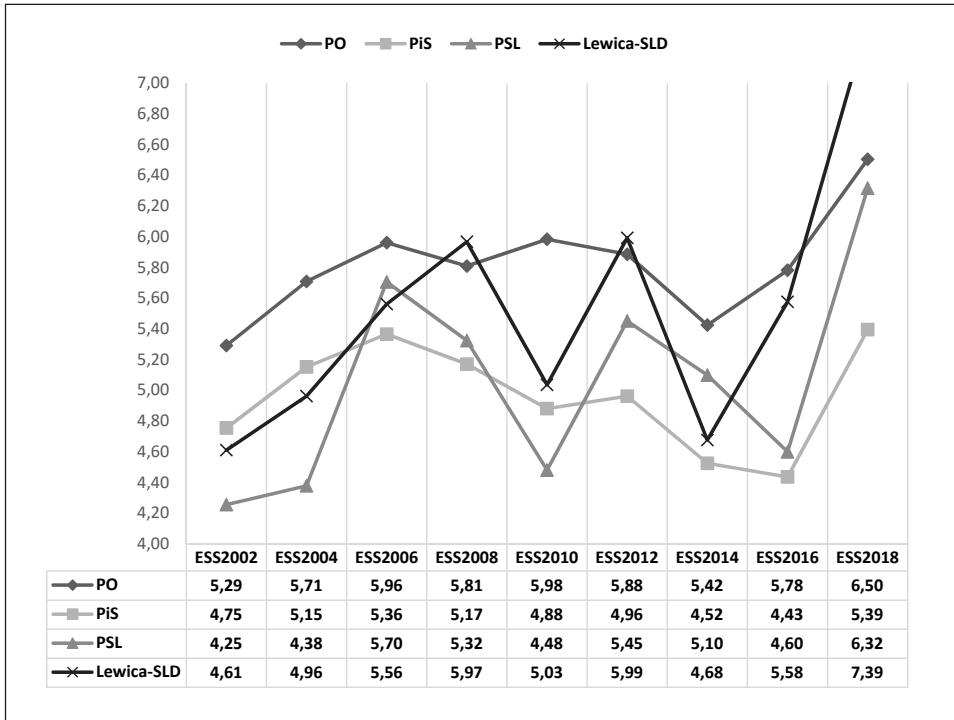
Najbardziej polaryzującą i kontrowersyjną kwestią okazało się pytanie, czy imigranci wzbogacają kulturę kraju przyjmującego. W tym obszarze zaobserwowano najwięcej istotnych statystycznie różnic między wyborcami analizowanych partii (por. aneks). Na początku prowadzenia badania (2002), najbardziej sceptyczni pod tym względem byli wyborcy PSL, natomiast najbardziej optymistyczni co do roli imigrantów w kulturze – wyborcy PO. Dane ESS pokazują wyraźnie, jak duże znaczenie dla zwolenników poszczególnych opcji miał podział na partie pro-imigranckie oraz anti-imigranckie, który wykrystalizował się podczas tzw. kryzysu uchodźczego w Unii Europejskiej i kampanii przed wyborami parlamentarnymi w 2015 r. W edycji sondażu po wyborach, która odbyła się w 2016 r., można już wyraźnie wyróżnić osoby krytyczne wobec roli imigrantów w kulturze (wyborcy PSL i PiS) oraz osoby pozytywnie wyrażające się o kulturowych aspektach imigracji (Lewica/SLD). Kampania doprowadziła do radykalizacji poglądów wyborców na temat kultur imigrantów. Oba obozy

Wykres 2a

Średnie odpowiedzi udzielanych w latach 2002–2018 przez wyborców PO, PSL, PiS i Lewicy/SLD na pytanie, czy imigranci czynią kraj lepszym.

Średnie odpowiedzi udzielanych w latach 2002–2018 przez wyborców PO, PSL, PiS i Lewicy/SLD na pytanie, czy imigranci są korzystni dla gospodarki kraju.

Opracowanie własne, dane ważone.

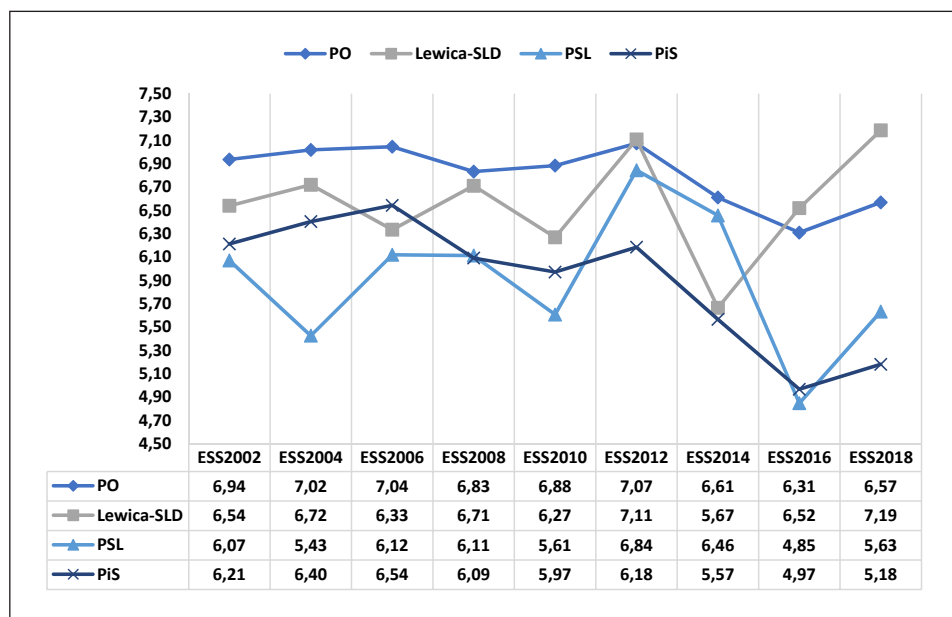
umocniły się na swoich stanowiskach – średnie poparcia dla imigracji wśród wyborców PiS i PSL były najniższe w 2016 r., podczas gdy średnie poparcia wśród wyborców lewicy zdecydowanie wzrosły. Postawy wobec imigracji stały się sztandarowym wyróżnikiem wyborców Lewicy/SLD, chociaż podczas wcześniejszych edycji badania nie demonstrowali oni aż takiej otwartości wobec imigrantów.

Wydaje się, że na przestrzeni kilkunastu lat zmieniło się również rozumienie obecności imigrantów w kulturze, czyli znaczenie tego sformułowania dla wyborców. O ile na początku XXI wieku mogło być to interpretowane jako imigrancka egzotyka w gastronomii, czy na festiwalach kulturowych, to kryzys uchodźczy i związane z nimi narracje medialne przyczyniły się do ujmowania kultury jako zjawiska obejmującego bardziej fundamentalne kwestie, np. religijności, ról społecznych kobiet, konserwatyizmu obyczajowego. To sprawiło, że rola imigrantów w wywoływaniu zmian kulturowych w kraju stała się surowiej oceniana.

Kolejne analizy zaprezentują poglądy Polaków w porównaniu do mieszkańców innych krajów Europy badanych w ESS. W tym celu dane o przekonaniach politycznych

Wykres 2c

Średnie odpowiedzi udzielanych w latach 2002–2018 przez wyborców PO, PSL, PiS i SLD/Lewicy na pytanie, czy imigranci wzbogacają kulturę kraju pobytu.

Opracowanie własne, dane ważone.

respondentów muszą oczywiście odwoływać się do kryterium innego niż popieranie danej partii wyborczej; porównania międzykrajowe szczególnie dobrze uwydatniają użyteczność i uniwersalność skali lewica-prawica. Skala, do której odwołują się kolejne tabele, pozwala też zbadać współistnienie określonych poglądów na tematy polityczne w przypadku wyborców uprawnionych, lecz niebiorących udziału w głosowaniu i dystansujących się od aktualnych podziałów partyjnych w swoim kraju.

Zróźnicowanie zależności między prawicowością, lewicowością i poglądami na imigrację w krajach europejskich

W różnych częściach Europy procesy migracyjne są podobne, a pewne kraje są na wcześniejszych lub późniejszych etapach cyklu migracyjnego (Okólski 2012). Sprawdzenie powiązań między tożsamością polityczną a postawami wobec cudzoziemców w tych krajach pomoże ustalić etapowość zjawisk, które są związane z upolitycznieniem imigracji. Do porównania wybrano kraje, które uczestniczyły w ostatniej edycji Europejskiego Sondażu Społecznego (2018) oraz przynajmniej jednej wcześniejszej

edycji. Umożliwia to ukazanie prawidłowości występujących w Europie w przekroju czasowym. W tabelach uszeregowano kraje od tych, które demonstrowały w edycji ESS9 największą siłę korelacji między prawicowością a sceptycznymi postawami wobec imigrantów, przez kraje o braku statystycznie istotnej współzależności, aż po kraj, gdzie istnieje pozytywna korelacja między prawicowością a otwartością na cudzoziemców.

Poglądy o niekorzystności procesów migracyjnych są powiązane z przynależnością do prawicy, ale tylko w krajach tradycyjnie wielokulturowych, o dużych populacjach imigranckich. Korelacja poglądów prawicowych z postawami niechęci wobec imigrantów jest najsilniejsza w państwach Europy Zachodniej, które przyjmują więcej imigrantów niż wysyłają ich za granicę, a ich charakter krajów „imigracji netto” jest utrwalony co najmniej od kilku dekad. Im silniejsze deklaracje prawicowości składane przez mieszkańców tych krajów, tym bardziej demonstrowają oni poglądy przeciwne obecności imigrantów. Prawidłowości te dotyczą przede wszystkim: Austrii, Włoch, Szwajcarii, Szwecji, Niemiec, Norwegii, Francji, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii, Holandii, Belgii. Dodatkowo, są obserwowane również w Słowenii.

Jest też grupa państw, gdzie prawicowość mieszkańców nie ma wyraźnego wymiaru antyimigranckiego. W takich krajach postawy wobec imigrantów nie stanowią osi podziałów politycznych, co w analizowanym badaniu przejawia się trojako: 1) nie ma statystycznie istotnej korelacji między prawicowością a negatywnymi ocenami imigrantów; lub 2) zależnie od rundy badania antyimigranckie poglądy mieszkańców są skorelowane albo z poglądami prawicowymi, albo z lewicowymi – przy czym mimo istotności statystycznej jest to korelacja dość słaba, o mniejszej sile niż w Europie Zachodniej; lub 3) nawet w ramach jednej rundy sondażu mogą występować odmienne mechanizmy powiązań w przypadku pytań o postawy wobec imigrantów w wymiarze kulturowym, gospodarczym lub w określaniu ich ogólnej roli dla kraju – na przykład powiązanie prawicowości z poglądami o negatywnym wpływie imigrantów na kulturę, ale brak istotnego statystycznie powiązania prawicowości z poglądami o niekorzystności zjawisk imigracji dla kraju.

Takie kraje, w których tożsamość prawicowa nie jest jednoznacznie powiązana z poglądami przeciwnymi imigracji, to Łotwa, Słowacja, Polska, Węgry, Finlandia, Cypr, Irlandia. Są to zatem głównie kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Pokazuje to odmienną ideową konstrukcję lewicy i prawicy w tych regionach geopolitycznych. Generalnie są to społeczeństwa, które goszczą niewielkie populacje imigranckie, a zjawisko imigracji jest tam nowsze niż w państwach Europy Zachodniej. Prawdopodobnie w miarę utrwalania charakteru tych krajów jako państw imigracji netto oraz w miarę stabilizowania się społeczności imigranckich, nastąpi również tutaj proces wpisywania się postaw pro- i antyimigranckich w tradycyjny podział lewica-prawica, czyli postawy wobec imigrantów będą coraz bardziej skorelowane z identyfikacją lewicową bądź prawicową.

Krajem wyjątkowym na skalę europejską są Czechy, gdzie konsekwentnie od początku prowadzenia badania (2002) obserwuje się istotną statystycznie relację

między poglądami prawicowymi a poparciem imigracji i przekonaniem o korzyści imigracji dla kraju. Podobne powiązanie prawicowych poglądów z poparciem dla obecności cudzoziemców odnotowuje się w Bułgarii, jednak dane te są mniej wiarygodne z uwagi na przeprowadzenie badania tylko w pięciu z dziewięciu rund ESS. W ostatnich edycjach podobny mechanizm (istotna statystycznie pozytywna korelacja między prawicowością a postawami pro-imigranckimi) jest obserwowana na Litwie i w Estonii, jednak nie jest to prawidłowość rozciągająca się na wszystkie aspekty i edycje badania. Wytlumaczeniem zjawiska „prawicowej pro-imigranckości” podawanym w literaturze przedmiotu jest fakt powielania przez partie prawicowe i lewicowe historycznych zaszczości: zgodnie z tą optyką, w Czechach lewica nie jest pro-imigrancka, ponieważ tradycyjnie nie była związana z mniejszościami etnicznymi i ich dowartościowaniem, a zatem w konsekwencji, dziedzicząc to podejście do wielokulturowości, nie dowartościowuje również imigracji. Tę rolę programowo przejęła prawica (Rovny 2014). Rovny zakłada jednak, że w podobny sposób będzie podzielona lewica i prawica w innych państwach regionu (np. Polsce), co niewątpliwie obecnie się nie dzieje. Należy więc uznać, że pro-imigranckie postawy osób z tożsamością prawicową w niektórych częściach Europy Środkowo-Wschodniej są wynikiem specyficznego kontekstualnego definiowania prawicy w tych krajach, między innymi w rezultacie wcześniejszych podejść do istnienia Czechosłowacji i specyfiki republik nadbałtyckich w ZSRR.

Zestawienia w tabelach pokazują, jak ważnym aspektem dla zrozumienia linii podziałów politycznych jest rozróżnienie kulturowego i gospodarczego wymiaru imigracji. Podczas gdy kwestionowanie pozytywnego wpływu imigrantów na kulturę jest trwałym elementem tożsamości prawicowej – zwłaszcza w Europie Zachodniej – negowanie dobrego oddziaływania cudzoziemców na gospodarkę kraju nie jest równie jednoznacznie skorelowane z deklaracjami prawicowości. Widać to zarówno w sile korelacji (jest większa, gdy osoby prawicowe wypowiadają się o imigrantach w wymiarze kulturowym), jak również w zakresie wyników istotnych statystycznie (w przypadku badania współzależności prawicowości oraz percepcji wymiaru kulturowego imigracji, jest więcej wyników istotnych statystycznie w poszczególnych krajach i edycjach sondażu). Wpisuje się to w dostrzeżony przez badaczy mechanizm, zgodnie z którym kluczową rolę w mobilizacji politycznej i polaryzacji społeczeństw odgrywają obecnie podziały ideowo-aksjologiczne i tożsamości kulturowe, a nie kwestie o charakterze gospodarczym (Inglehart, Norris 2016). Możliwe jednak, że pandemia koronawirusa i związany z nią kryzys gospodarczy przeformułuje kontekst postaw pro-imigranckich i anty-imigranckich w Polsce i w innych krajach. Z uwagi na trudną sytuację na rynkach pracy, postrzeganie „zagrożenie ekonomiczne” może się nasilić i stać się czynnikiem ważniejszym niż zagrożenie kulturowe. Przyszłe badania sondażowe umożliwią rozstrzygnięcie tej kwestii.

W Polsce osoby przeciwne imigrantom nie mają silnej identyfikacji prawicowej. Prawicowość i antyimigranckość to niezależne od siebie zjawiska; w szczególności

Tabela 3

Korelacje autodeklaracji prawicowych z poglądem, że imigranci czynią kraj
lepszym miejscem do życia

korelacja	ESS9 2018	ESS8 2016	ESS7 2014	ESS6 2012	ESS5 2010	ESS4 2008	ESS3 2006	ESS2 2004	ESS1 2002
Austria	-.378**	-.332**	-.215**	b.d.	b.d.	b.d.	-.221**	-.182**	-.163**
Włochy	-.315**	-.258**	b.d.	-.211**	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	-.096**
Szwajcaria	-.282**	-.276**	-.273**	-.244**	-.216**	-.251**	-.245**	-.280**	-.175**
Szwecja	-.280**	-.185**	-.135**	-.075**	-.090**	-.100**	-.098**	-.119**	-.112**
Niemcy	-.268**	-.283**	-.179**	-.148**	-.138**	-.164**	-.161**	-.207**	-.219**
Norwegia	-.267**	-.260**	-.197**	-.219**	-.193**	-.188**	-.174**	-.182**	-.179**
Francja	-.255**	-.292**	-.314**	-.321**	-.233**	-.261**	-.260**	-.241**	-.269**
Hiszpania	-.236**	-.209**	-.143**	-.117**	-.088**	-.119**	-.129**	-.195**	-.059*
W.Brytania	-.229**	-.189**	-.129**	-.088**	-.092**	-.109**	-.098**	-.074**	-.119**
Słowenia	-.219**	-.177**	-.155**	-.181**	-.192**	-.126**	-.155**	-.207**	-.082**
Niderlandy	-.169**	-.171**	-.148**	-.143**	-.246**	-.185**	-.166**	-.116**	-.141**
Belgia	-.168**	-.128**	-.088**	-.119**	-.123**	-.056*	-.083**	-.100**	-.118**
Portugalia	-.100**	-.094**	-0,014	0,018	-.060*	0,012	-0,037	-0,014	-0,009
Chorwacja	-.116**	b.d.	b.d.	b.d.	-.128**	-.136**	b.d.	b.d.	b.d.
Irlandia	-0,044	0,007	-0,014	-0,010	0,037	0,016	0,011	-0,017	-.055*
Węgry	-0,029	-.179**	-.058*	.122**	0,025	-0,039	-.084**	-0,023	.060*
Finlandia	-0,028	-0,020	-0,018	0,017	0,022	-0,003	0,025	-0,014	-0,003
Polska	-0,026	-.078**	-0,051	0,021	.061*	0,012	0,053	0,032	0,024
Cypr	-0,017	b.d.	b.d.	-.073*	0,006	.078**	0,009	b.d.	b.d.
Słowacja	0,035	b.d.	b.d.	-.093**	.147**	.107**	.099**	.112**	b.d.
Łotwa	0,045	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	-.072**	b.d.	b.d.	b.d.
Bułgaria	.066*	b.d.	b.d.	.093**	.062*	.096**	.117**	b.d.	b.d.
Estonia	.058*	.120**	0,018	0,018	-0,002	.081**	-0,032	.144**	b.d.
Czechy	.132**	.158**	.113**	.184**	.124**	.117**	b.d.	.144**	.090**
Litwa	.163**	.219**	0,032	.127**	-0,034	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.

Opracowanie własne, dane ważone. Korelacja rangowa Spearmana. **. Korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie). *. Korelacja istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie).

Tabela 4

Korelacja autodeklaracji prawicowych z poglądem, że imigranci są korzystni dla gospodarki kraju

korelacja	ESS9 2018	ESS8 2016	ESS7 2014	ESS6 2012	ESS5 2010	ESS4 2008	ESS3 2006	ESS2 2004	ESS1 2002
Austria	-.345**	-.298**	-.192**	b.d.	b.d.	b.d.	-.162**	-.113**	-.093**
Włochy	-.305**	-.253**	b.d.	-.204**	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	-0,054
Szwecja	-.280**	-.157**	-.088**	-0,033	-0,024	-0,038	-0,032	-.081**	-.083**
Norwegia	-.213**	-.192**	-.167**	-.142**	-.156**	-.151**	-.109**	-.097**	-.109**
Francja	-.210**	-.242**	-.282**	-.245**	-.168**	-.203**	-.182**	-.171**	-.196**
Hiszpania	-.209**	-.119**	-.115**	-.070**	-.108**	-.104**	-.131**	-.150**	-.069*
Słowenia	-.200**	-.165**	-.111**	-.134**	-.137**	-.085**	-.106**	-.153**	-.059*
Niemcy	-.197**	-.195**	-.112**	-.074**	-.103**	-.096**	-.144**	-.153**	-.196**
W.Brytania	-.175**	-.149**	-.082**	-.068**	-.061**	-.077**	-.055**	-0,026	-.102**
Szwajcaria	-.172**	-.217**	-.211**	-.203**	-.159**	-.218**	-.201**	-.242**	-.116**
Niderlandy	-.153**	-.172**	-.116**	-.115**	-.205**	-.116**	-.148**	-.151**	-.131**
Belgia	-.135**	-.106**	-0,048	-.157**	-.103**	-0,022	-.078**	-.110**	-0,040
Chorwacja	-.094**	b.d.	b.d.	b.d.	-.089**	-.122**	b.d.	b.d.	b.d.
Węgry	-.083**	-.260**	-0,033	.083**	0,000	-0,045	-.074*	0,020	.059*
Portugalia	-.082*	-0,009	0,023	-0,005	-.105**	-0,002	-0,012	-0,012	-.066*
Polska	-0,057	-.159**	-0,008	-0,006	0,039	0,029	0,014	0,025	0,025
Cypr	-0,040	b.d.	b.d.	-0,063	-0,020	0,027	0,047	b.d.	b.d.
Irlandia	-0,021	-0,016	-0,017	0,013	.054*	0,045	0,013	0,027	-0,012
Słowacja	0,061	b.d.	b.d.	0,007	.153**	.069*	.116**	.201**	b.d.
Łotwa	0,016	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	-.126**	b.d.	b.d.	b.d.
Finlandia	0,012	.063**	0,023	.052*	.085**	.076**	.069**	.048*	0,018
Bułgaria	.060*	b.d.	b.d.	.166**	.052*	.104**	0,063	b.d.	b.d.
Estonia	.107**	.147**	.097**	.082**	0,044	.150**	.063*	.133**	b.d.
Litwa	.111**	.155**	0,003	-0,030	.065*	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Czechy	.140**	.136**	.123**	.161**	.160**	.137**	b.d.	.196**	.107**

Opracowanie własne, dane ważone. Korelacja rangowa Spearmana. **. Korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie). *. Korelacja istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie).

Tabela 5

Korelacja autodeklaracji prawniczych z poglądem, że imigranci wzbogacają kulturę kraju.

korelacja	ESS9 2018	ESS8 2016	ESS7 2014	ESS6 2012	ESS5 2010	ESS4 2008	ESS3 2006	ESS2 2004	ESS1 2002
Austria	-.406**	-.366**	-.271**	b.d.	b.d.	b.d.	-.221**	-.183**	-.238**
Włochy	-.334**	-.286**	b.d.	-.236**	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	-.095**
Szwajcaria	-.310**	-.336**	-.334**	-.316**	-.313**	-.313**	-.312**	-.365**	-.260**
Niemcy	-.299**	-.305**	-.214**	-.186**	-.181**	-.217**	-.203**	-.241**	-.227**
Francja	-.290**	-.318**	-.368**	-.329**	-.251**	-.274**	-.293**	-.244**	-.296**
Szwecja	-.288**	-.168**	-.149**	-.086**	-.083**	-.101**	-.085**	-.079**	-.108**
Niderlandy	-.288**	-.249**	-.193**	-.225**	-.286**	-.240**	-.236**	-.220**	-.184**
Norwegia	-.281**	-.269**	-.219**	-.242**	-.229**	-.206**	-.211**	-.204**	-.193**
Słowenia	-.259**	-.230**	-.245**	-.155**	-.214**	-.083**	-.166**	-.199**	-.146**
Hiszpania	-.243**	-.195**	-.154**	-.165**	-.158**	-.141**	-.170**	-.223**	-.130**
W. Brytania	-.216**	-.212**	-.144**	-.119**	-.082**	-.116**	-.113**	-.081**	-.110**
Belgia	-.200**	-.178**	-.098**	-.174**	-.187**	-.121**	-.131**	-.156**	-.132**
Polska	-.146**	-.193**	-0,041	-0,014	.061*	-0,027	0,017	-0,014	-0,065**
Chorwacja	-.142**	b.d.	b.d.	b.d.	-.161**	-.130**	b.d.	b.d.	b.d.
Portugalia	-.120**	-.087**	-0,047	-.057*	-0,022	-0,027	0,007	-0,051	-.101**
Węgry	-.088**	-.230**	-.075**	.083**	-0,011	-0,012	-0,055	-.089**	0,036
Finlandia	-.065**	-0,043	-.045*	-0,041	-0,024	-0,027	-0,031	-0,032	-0,021
Cypr	-0,051	b.d.	b.d.	-.105**	-0,008	.061*	0,011	b.d.	b.d.
Irlandia	-0,036	-0,038	-0,014	-0,003	0,014	-0,044	0,003	-0,031	0,011
Łotwa	-0,018	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	-.097**	b.d.	b.d.	b.d.
Słowacja	0,040	b.d.	b.d.	0,012	.086**	0,056	.092**	.130**	b.d.
Estonia	.057*	.111**	.084**	.033	0,004	0,051	-0,010	.075**	b.d.
Bułgaria	.100**	b.d.	b.d.	.127**	0,029	.089**	.108**	b.d.	b.d.
Litwa	.140**	.159**	-0,004	.068*	0,030	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Czechy	.153**	.166**	.119**	.186**	.140**	.113**	b.d.	.139**	.099**

Opracowanie własne, dane ważone. Korelacja rangowa Spearmana. **. Korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie). *. Korelacja istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie).

nie ma takich zależności w kontekście percepcji wpływu imigrantów na gospodarkę. Również osoby deklarujące się jako lewicowe mogą być przeciwnie przyjmowaniu cudzoziemców. Jednocześnie w polskiej polityce partie lewicowe ze względu na wartość programową przyciągają osoby otwarte wobec imigrantów, a partie prawicowe – osoby sceptyczne wobec imigrantów. To sugeruje, że pewne części elektoratu nie znajdują reprezentujących je na scenie politycznej partii. Jest to tym ważniejsze, że odsetek osób biorących udział w wyborach jest w Polsce dość niski, również ze względu na brak identyfikacji mieszkańców z programami poszczególnych partii. (Według danych Państwowej Komisji Wyborczej, frekwencja w wyborach parlamentarnych w 2015 r. wyniosła 51%, a w wyborach w 2019 r. 62%.)

W przypadku Polski powiązanie prawicowości oraz postaw antyimigranckich jest widoczne głównie w wymiarze kulturowym, przy czym nawet wówczas jest ono dość słabe. W edycjach sondażu z lat 2002, 2016 oraz 2018 obserwowana była istotna statystycznie, choć niewielka korelacja między poglądem, że imigranci nie wzbogacają życia kulturowego kraju, a autodeklaracją prawicowości. Natomiast w 2016 r. poglądy prawicowe były negatywnie skorelowane z przekonaniem o korzystności imigrantów dla gospodarki. Z kolei w roku 2010 istniała nieznaczna, lecz statystycznie istotna zależność między przynależnością do prawicy a przekonaniem o korzystności imigracji (dla kraju ogólnie oraz dla kultury). Na słabe korelacje między prawicowością a postawami wobec imigrantów wpływa kontekst wcześniejszej fazy cyklu migracyjnego – mimo iż RP stała się krajem imigracji netto, społeczności imigranckie są nowsze (głównie pierwsze pokolenie) oraz mniej liczne niż na Zachodzie. Dla wyjaśnienia powyższych słabych korelacji znaczenie ma też wcześniejszy niż w Europie Zachodniej etap konsolidacji podziałów ideologicznych między partiami politycznymi.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza pozwala zniuansować niektóre zapatrywania na postawy wobec imigrantów w świetle podziału na lewicę i prawicę, a także zweryfikować pewne uproszczenia funkcjonujące w tym kontekście. Poglądy pro-imigranckie oraz anti-imigranckie niekoniecznie i nie zawsze pokrywają się z podziałem na lewicę i prawicę. Artykuł pozwolił na wyodrębnienie pewnych kwestii, które rzutują na współwystępowanie (lub brak współlistnienia) obu typów stanowisk politycznych.

Po pierwsze, czynnik polityczno-geograficzny oraz status kraju jako emigracyjnego lub imigracyjnego. W krajach zachodniej Europy, gdzie od kilkadziesiąt lat żyją społeczności imigranckie, postawy wobec imigrantów stały się trwale jednym z wymiarów podziału politycznego na lewicę i prawicę. Funkcjonują obok innych tradycyjnie różnicujących oba bieguny podziałów socjopolitycznych. W tych krajach, postawy sprzyjające imigrantom demonstrują osoby o identyfikacji lewicowej, a poglądy

o niekorzystności imigracji są powiązane z tożsamością pravicową. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej oraz w Irlandii i na Cyprze postawy wobec imigrantów nie są silnie skorelowane z lewicową lub pravicową tożsamością polityczną. Zarówno jednostki deklarujące się jako lewicowe, jak i te uważające się za pravicowe, mogą demonstrować poglądy o korzystności imigracji. W badaniu odnotowano jednak również przypadki krajów postkomunistycznych, w których to poglądy pravicowe są powiązane z większą otwartością wobec imigrantów. Tę prawidłowość ilustrują zwłaszcza Czechy, gdzie nie dość, że od kilkunastu lat obserwowana jest korelacja między postawami wobec imigrantów a umiejscowieniem na skali politycznej, to wychyla się ona w dokładnie przeciwną stronę niż w Europie Zachodniej: osoby o tożsamości pravicowej są bardziej pro-imigranckie.

Po drugie, dużą rolę wśród polskich wyborców odgrywa czynnik czasu. Między 2002 a 2018 r. poglądy na imigrację wyborców wszystkich głównych partii w Polsce zmieniły się w ten sam sposób: stały się bardziej otwarte na obecność imigrantów w gospodarce, a respondenci deklarowali większe przekonanie o ogólnej korzystności imigracji dla kraju przyjmującego. Najbardziej widoczne jest to w przypadku wyborców Lewicy/SLD, którzy z umiarkowanie otwartych na imigrację stali się najbardziej przekonani o korzystności imigrantów dla kraju. Tym, co najbardziej polaryzuje wyborców poszczególnych partii, jest podejście do wymiaru kulturowego imigracji (pytanie, czy imigracja wzbogaca kulturę kraju). Analiza pokazała jednocześnie, że badanie indywidualnych postaw wobec imigracji wyłącznie przez pryzmat wyborców największych partii może prowadzić do pominięcia poglądów politycznych osób nieaktywnych w wyborach.

Po trzecie, bardzo znaczące okazuje się właśnie rozróżnienie aspektu ekonomicznego i kulturowego obecności cudzoziemców. Tożsamość pravicowa jest związana silniej z poglądem, że imigranci są niekorzystni dla kultury, natomiast słabej i rzadziej wiąże się z przekonaniem, że imigranci są niekorzystni dla gospodarki kraju. Identyfikacje pravicowe w różnych krajach europejskich są zatem skorelowane z nieufnością do imigrantów przede wszystkim w wymiarze kulturowym, a nie gospodarczym. Może to sprzyjać popieraniu przez pravicę strategii i polityk, które dążą do krótkoterminowego przyciągania „rąk do pracy” z zamiarem wzmocnienia gospodarki, ale jednocześnie nie przewidują długofalowych działań adaptacyjnych i w celu utrzymania jednolitości kulturowej odmawiają osiedlania cudzoziemcom.

Bibliografia

- Bobbio Norberto (1996), *Prawica i lewica*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Boski Paweł (1993), O dwóch wymiarach lewicy – prawicy na scenie politycznej i w wartościach politycznych polskich wyborców, w: *Wartości i postawy a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*, red. Janusz Reykowski, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, s. 49–100.

- Callens Marie-Sophie, Bart Meuleman (2017), Do integration policies relate to economic and cultural threat perceptions? A comparative study in Europe, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol 58, Issue 5, 367–391.
- Centrum Badania Opinii Społecznej CBOS (2017), *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, nr 1/2017, Warszawa.
- Centrum Badania Opinii Społecznej CBOS (2018), *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Komunikat z badań nr 87/2018, Warszawa.
- Centrum Badania Opinii Społecznej CBOS (2016), *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, Komunikat z badań nr 136/2016, Warszawa.
- Dahinden Janine (2016), A plea for the 'de-migrantization' of research on migration and integration, *Ethnic And Racial Studies*, 2016, vol. 39, no. 13, s. 2207–2225, <http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2015.1124129>
- Davidov Eldad, Daniel Seddig, Anastasia Gorodzeisky, Rebeca Raijman, Peter Schmidt & Moshe Semyonov (2020) Direct and indirect predictors of opposition to immigration in Europe: individual values, cultural values, and symbolic threat, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 46:3, ss. 553–573.
- Główny Urząd Statystyczny (2019), *Główne kierunki emigracji i imigracji na pobyt stały w latach 1966–2018*, <https://stat.gov.pl>
- Gomółka Krystyna (2018), Współczesne partie polityczne w Polsce wobec problemu imigracji i migrantów, w: *Polityka migracyjna w obliczu współczesnych wyzwań: Teoria i praktyka*, pod red. H. Chałupczak, M. Lesińska, E. Pogorzała, T. Browarek Lublin: Wydawnictwo UMCS, ss. 385–399.
- Goździak Elżbieta M., Péter Márton (2018), Where the Wild Things Are: Fear of Islam and the Anti-Refugee Rhetoric in Hungary and in Poland, *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 7, No. 2, 2018, ss. 125–151.
- Hooghe Liesbet, Gary Marks (2018), Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage, *Journal of European Public Policy*, vol. 25, 2018 – Issue 1, s. 109–135.
- Inglehart Roman, Norris Pippa (2016), Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash, Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series, No. RWP16-026, <https://www.hks.harvard.edu/publications/trump-brexit-and-rise-populism-economic-have-nots-and-cultural-backlash>
- Karnowska Danuta (2010). Identyfikacja lewica-prawica i jej rozumienie w przestrzeni kulturowej. *Preferencje Polityczne 2009. Postawy – Identyfikacje – Zachowania*, red. Agnieszka Turska-Kawa, Waldemar Wojtasik, Katowice, s. 139–151.
- Konieczna-Sałamatin Joanna (2019), Konkurencja, zagrożenie czy ratunek dla gospodarki? Postawy Polaków wobec imigrantów, *Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa*, Nr 1(10), 61–82.
- Kwiatkowska Agnieszka, Mikołaj Cześniak, Marta Żerkowska-Balas, Ben Stanley (2016), Ideologiczna treść wymiaru lewica–prawica w Polsce w latach 1997–2015, *Studia Socjologiczne*, nr 4(223), s. 97–129.
- Lipset, Seymour M., Seth Rokkan, (1967). Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction, w: S. M. Lipset & S. Rokkan (red.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, s. 1–64.
- Lucassen Geertje, Marcel Lubbers (2012), Who Fears What? Explaining Far-Right-Wing Preference in Europe by Distinguishing Perceived Cultural and Economic Ethnic Threats, *Comparative Political Studies*, vol 45, Issue 5, s. 547–574.

- Łodziński Sławomir, Szonert Marek (2017), „Niepolityczna polityka”? Kształtowanie się polityki migracyjnej w Polsce w latach 1989–2016, *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, nr 43 /2 (164), s. 39–66.
- Markowski Radosław, Ben Stanley (2016), Rozłamy socjopolityczne w Polsce: iluzja czy rzeczywistość?, *Studia Socjologiczne*, nr 4(223), s. 14–40.
- Marmola Maciej (2016), Nastawienie do imigrantów a mechanizm powstawania nowych partii politycznych – przypadek Polski, *Political Preferences*, numer 12, s. 89–104.
- Okólski Marek (2012), Modernising impacts of emigration, *Studia Socjologiczne*, vol. 3 (206), s. 49–79.
- Polko Paulina (2018), Polityka migracyjna w programach polskich partii politycznych po 1989 r., *Wschodnioznawstwo*, vol. 12(2018), s. 339–354.
- Rovny Jan (2014), The other ‘other’: Party responses to immigration in eastern Europe. *Comparative European Politics*, Palgrave Macmillan, vol. 12 (6), s. 637–662.
- Semyonov, Moshe, Rajjman, Rebeca, & Gorodzeisky, Anastasia (2006). The Rise of Anti-foreigner Sentiment in European Societies, 1988–2000. *American Sociological Review*, vol. 71(3), ss. 426–449.
- Skarżyńska Krystyna, Henne Kamil (2011), Lewicowość–prawicowość autoidentyfikacji politycznych a przekonania i kapitał społeczny–perspektywa psychologii politycznej, *Studia Socjologiczne*, vol. 2(201), s. 85–108.
- Trojanowska-Strzęboszewska Monika (2010), *Kształtowanie się stanowisk politycznych na temat imigracji i imigrantów w Polsce w latach 2001–2005*, Warszawa, Instytut Spraw Publicznych.
- Wimmer Andreas and Nina Glick Schiller (2002), Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences, *Global Networks*, vol. 2, 4, s. 301–334.
- Wojtasik Waldemar (2011), *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty ekonomiczno-społeczne*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec.

Aneks

Tabela A 1

Wyniki testu ANOVA dla średnich odpowiedzi w Polsce w podgrupach wyborców PO, PiS, PSL i Lewicy-SLD.

	suma kwadratów		df	średni kwadrat		F	istotność
	między grupami	we-wnątrz grup	(między gr. / we-wnątrz gr.)	między grupami	we-wnątrz grup		
2016							
Imigranci a gospodarka	318,593	5054,211	3/ 776	106,198	6,513	16,305	0,000
Imigranci a kultura	361,506	4388,844	3/775	120,502	5,663	21,279	0,000
Imigranci a życie w kraju	56,951	2839,251	3/736	18,984	3,858	4,921	0,002
2014							
Imigranci a gospodarka	124,488	3919,671	3/ 693	41,496	5,656	7,337	0,000
Imigranci a kultura	175,179	3255,474	3/692	58,393	4,704	12,412	0,000
Imigranci a życie w kraju	124,861	2657,571	3/669	41,620	3,972	10,477	0,000
2012							
Imigranci a gospodarka	178,556	5642,153	3/934	59,519	6,041	9,853	0,000
Imigranci a kultura	163,464	4829,037	3/950	54,488	5,083	10,719	0,000
Imigranci a życie w kraju	98,977	4185,767	3/920	32,992	4,550	7,251	0,000
2010							
Imigranci a gospodarka	283,059	4515,520	3/ 890	94,353	5,074	18,597	0,000
Imigranci a kultura	192,025	3833,148	3/ 905	64,008	4,236	15,112	0,000
Imigranci a życie w kraju	125,701	3223,776	3/ 862	41,900	3,740	11,204	0,000

Tabela A1 cd.

	suma kwadratów		df	średni kwadrat		F	istotność
	między grupami	we-wnątrz grup	(między gr. / we-wnątrz gr.)	między grupami	we-wnątrz grup		
2008							
Imigranci a gospodarka	89,004	4353,550	3/ 885	29,668	4,919	6,031	0,000
Imigranci a kultura	110,050	4005,259	3/ 878	36,683	4,562	8,041	0,000
Imigranci a życie w kraju	98,581	3074,886	3/ 859	32,860	3,580	9,180	0,000
2006							
Imigranci a gospodarka	55,772	4265,286	3/ 759	18,591	5,620	3,308	0,020
Imigranci a kultura	60,421	3615,989	3/ 757	20,140	4,777	4,216	0,006
Imigranci a życie w kraju	36,097	2883,950	3/ 745	12,032	3,871	3,108	0,026
2004							
Imigranci a gospodarka	71,734	2518,346	3/ 494	23,911	5,098	4,690	0,003
Imigranci a kultura	92,451	2618,567	3/ 503	30,817	5,206	5,920	0,001
Imigranci a życie w kraju	33,176	2058,691	3/ 495	11,059	4,159	2,659	0,048
2002							
Imigranci a gospodarka	48,512	3402,219	3/ 689	16,171	4,938	3,275	0,021
Imigranci a kultura	37,371	2833,989	3/ 680	12,457	4,168	2,989	0,030
Imigranci a życie w kraju	33,929	2650,690	3/ 673	11,310	3,939	2,871	0,036

Tabela A2

Imigranci – rola dla gospodarki kraju (istotne statystycznie różnice między wyborcami partii, ESS 2002–2016)

2016 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PSL	1.183*	0,421
	PiS	1.346*	0,200
Lewica-SLD	PiS	1.141*	0,383
2014 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.900*	0,197
2012 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.924*	0,178
	Lewica-SLD	-1.031*	0,317
2010 (Gamesa-Howella)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	Lewica-SLD	.948*	0,305
	PSL	1.503*	0,324
	PiS	1.103*	0,165
2008 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	Lewica-SLD	-.797*	0,287
	PO	-.639*	0,165
2006 (Gamesa-Howella)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.595*	0,182
2004 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	Lewica-SLD	.747*	0,252
	PSL	1.330*	0,391
2002 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PSL	1.036*	0,336

Opracowanie własne, dane ważone. Podano tylko różnice istotne statystycznie na poziomie 0.05. Test posthoc Tukeya przeprowadzono dla wariacji homogenicznych, a Gamesa-Howella dla wariacji heterogenicznych. (Dotyczy tabel An2, An3, An4 w aneksie)

Tabela A3

Imigranci – rola dla kultury kraju (istotne statystycznie różnice między wyborcami partii, ESS 2002–2016)

2016 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PSL	1.462*	0,410
	PiS	1.342*	0,187
Lewica-SLD	PSL	1.671*	0,508
	PiS	1.552*	0,354
2014 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PiS	1.044*	0,179
	Lewica-SLD	.945*	0,343
2012 (Gamesa-Howella)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.890*	0,168
	Lewica-SLD	-.923*	0,290
2010 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	Lewica-SLD	.614*	0,236
	PSL	1.276*	0,328
	PiS	.912*	0,151
2008 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PiS	.741*	0,161
2006 (Gamesa-Howella)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.502*	0,168
2004 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PSL	Lewica-SLD	-1.293*	0,353
	PO	-1.592*	0,392
2002 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PSL	PO	-.865*	0,313

Tabela An4

Imigranci – czy czynią kraj lepszym miejscem do życia (istotne statystycznie różnice między wyborcami partii, ESS 2002–2016)

2016 (Gamesa-Howella)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.604*	0,154
2014 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.910*	0,168
2012 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.717*	0,155
2010 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PSL	.941*	0,313
	PiS	.785*	0,145
2008 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PSL	.716*	0,259
	PiS	.710*	0,144
2006 (Gamesa-Howella)		różnica średnich	błąd standardowy
PiS	PO	-.463*	0,152
2004 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
PO	PSL	.964*	0,361
2002 (Tukeya)		różnica średnich	błąd standardowy
Brak statystycznie istotnych różnic			